

BALOGH LÁSZLÓ

Hérakleios *ugri szövetségesei*¹

A magyarságra vonatkozó szláv források közül nagy jelentőséggel bír az orosz évkönyvírás legkorábbi fennmaradt emléke, a 12. század elején keletkezett Povesty vremennih let (PVL).² Nemrégiben Kristó Gyula és H. Tóth Imre szentelt tanulmányt az e műben a honfoglalás előtti magyarságra vonatkozó híradásoknak. Ezen belül megvizsgálták a Kijev környékén lévő Ugorskoje településre és az Olma udvarházára vonatkozó részleteknek a honfoglalás előtti magyarsággal való kapcsolatát, majd elemezték a fekete és fehér ugrokról szóló passzusokat is. Ezen belül tárgyalták a PVL azon értesülését, miszerint ugrok³ (magyarok) már a 7. században is feltűntek a Bizánci Birodalom peremvidékén.⁴ Ez utóbbi részlet interpretálásához szeretnék jelen munkámmal hozzájárulni.

A PVL vizsgálandó passzusát érdemes szöveggörnyezetével együtt idézni.

„[Év nélkül] Amidőn a slovén nép, mint mondtuk, a Duna mentén élt, eljövének a skufoktól [ti. szkítáktól], a kosaroknak nevezettektől, akiket bolgároknak mondanak, és letelepedtek a Duna mentén, a slovének lakóivá [szomszédaiivá] válván. Majd azután fehér ugrok jöttek, és örökölték a slovének földjét. Ezek az ugrok pedig Hérakleios császár idejében tűntek fel, akik haddal támadtak Hozdroj perzsa császárra. És ebben az időben voltak az obrok is, akik harcoltak Hérakleios császárral, és kevésen múltot, hogy el nem fogták.”⁵

---

¹ Ez úton is szeretném megköszönni Ferincz Istvánnak a szláv és Makk Ferencnek a bizánci forrásokkal kapcsolatban nyújtott segítségét.

² A forrásra lásd: Perényi József *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. In: Tanulmányok a magyar – orosz irodalmi kapcsolatok köréből. I. Szerk.: Kemény G. Gábor. Budapest 1961, 33–40; Font Márta *Az óoros évkönyvek első szerkesztése és forrásai*. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk.: Kovács László – Veszprémy László. A honfoglalásról sok szemmel 2. Budapest 1996, 119–129.

³ A továbbiakban a magyarságra a szláv forrásokban szereplő nevet – az egyszerűség kedvéért – ugroi formában használom.

⁴ Kristó Gyula–H. Tóth Imre *Az orosz évkönyvek néhány magyar vonatkozásáról*. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica Tomus 103 (1996) 21–29. (a továbbiakban Kristó–H. Tóth 1996)

A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged 1995, 171–172. (Ferincz István fordítása) (a továbbiakban HKÍF) vö. *The Russian Primary Chronicle*. Translated and edited: Samuel Hazzard Cross–Olgerd P. Sherbowitz-Wetzor. Cambridge 1953, 55; Kritikai kiadása: Полное собрание русских летописей. I. Лаврентьевская летопись. вып. 1. Повесть временных лет. Ленинград 1926, 11. (a továbbiakban ПСРЛ)

A szakirodalomban régóta vita tárgya, hogy valójában kiket kell érteni a Hozdroj (II. Hüsrö) ellen harcoló ugrok alatt. Valóban magyarokról lenne szó, vagy csak az évkönyvíró azonosította a forrásában szereplő népet a magyarsággal.

Kristó és H. Tóth szerint a kérdéses szövegrész az onogurokra vonatkozik. Az évkönyv íróját megtévesztette az, hogy a magyarok egyik idegen elnevezése az ugri az onogur népnévből származott, és így forrásának onogurokra vonatkozó részletét alaptalanul a magyarsággal hozta kapcsolatba. Ezt támogathatja, hogy az onogur-bolgárok uralkodója, Kuvrat – aki az avarok uralmát lerázva a dél-orsz steppén független birodalmat alapított – valóban kortársa volt Hérakleiosnak.⁶ Bartha három lehetőséget vetett fel. Egyrészt elképzelhetőnek tartotta, hogy a fehér ugrok kifejezés valójában egy a dél-orsz steppén valaha élt nomád nép, a saragurok (t. 'fehér ogur') nevének szláv fordítása, másrészt lehetségesnek tartotta, hogy a 7. századi nomád népet, az ugrokat az évkönyvíró a fehér jelzővel különböztette meg saját korának fekete ugorjaitól, a honfoglaló magyarságtól. Ebből következően a Hérakleios idején szereplő ugrokat csak a szláv szerző tudálékos okoskodása kapcsolta a magyarsághoz.⁷ Más publikációjában – immár a harmadik lehetőséget vetve fel – a PVL ezen adatára támaszkodva úgy gondolta, hogy a Hérakleios oldalán a perzsák ellen harcoló kazár segédcsoportok között ugrok, azaz magyarok is megtalálhatóak voltak.⁸ Van azonban olyan vélemény is, miszerint ezek az ugrok valójában a dél-orsz steppére az onogur-bolgár birodalom bukása után vándorolt magyarokat jelölnék.⁹ László pedig ezt a csoportot az onogur-bolgár birodalom egy – általa feltételezett – magyar nyelvű etnikai komponensével azonosította.¹⁰ Szabó és az ő nézetét elfogadó kutatók

---

⁶ Kristó–H. Tóth 1996, 26; Kristó Gyula–Makk Ferenc *A kilencedik és a tizedik század története*. Budapest 2001, 20–21. (a vonatkozó rész Kristó Gyula munkája) Kuvrat birodalmának létrejöttének körülményeit és kronológiáját a kutatók eltérő képen rekonstruálják. Lásd: Golden, Peter B. *The peoples of the south Russian steppes*. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Ed.: Denis Sinor. Cambridge 1990, 261–262; Róna-Tas András *Hol volt Kuvrat Bulgáriája?* In: *Nomád népvándorlások, magyar honfoglalás*. Szerk.: Felföldi Szabolcs–Sinkovics Balázs. Magyar Őstörténeti Könyvtár 15. Budapest 2001, 67–87. stb.

⁷ Bartha Antal *A magyar nép őstörténete*. Budapest 1988, 366. vö. Györffy György *Bevezetés in; A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Szerk.: Györffy György. Budapest 1986³, 7. (a továbbiakban MEH)

⁸ Bartha Antal *A IX–X. századi magyar társadalom*. Budapest 1968, 82–83, 103. 1. jz.

⁹ MEH 284. 249. jz.

¹⁰ László Gyula *A „kettős honfoglalás”*. Budapest 1978, 139–140, 146. (a továbbiakban LÁSZLÓ 1978)

azon a véleményen voltak; hogy ezen ugrok alatt a kazárokat kell érteni.¹¹ HORVÁTH pedig – bár feltételesen a kazárokat is említette – egyenesen hunnak tartotta őket.¹²

Ezen azonosítások közös jellemzője, hogy az azokat valló kutatók nem próbálták megvizsgálni azt a forrást, amelyből a PVL passzusa származik. Holott arra, hogy itt végső soron egy bizánci munkáról lehet szó, már az idézett szövegrész alapján is lehetett gondolni, hiszen az általunk vizsgált mondat előtt és után egy-egy a bizánci történelemből jól ismert eseményről szóló hír található: Asparuh bolgár vezérnek a Dunán való átkelése, és ez utáni Balkán-félszigeten való megtelepedése (680 körül),¹³ másrészt Hérakleios bizánci császárnak 623-ban egy az avarok kagánjával való tárgyalása, amelynek során majdnem fogságba esett.¹⁴ Az pedig egyértelmű, hogy amennyiben a PVL ezen passzusának az alapját egy írott forrás képezi, úgy annak megvizsgálása elengedhetetlen a forrásrészlet értelmezése szempontjából.

A kérdés megválaszolása során a magyar kutatókat hosszú ideig félrevezette, hogy Hodinka és Kniezsa hibás fordításaikban nem az ugrok, hanem csak Hérakleios perzsák elleni harca szerepel.¹⁵ Ezt a tévedést a forrásrészlet új magyar fordításában Ferincz István javította ki.¹⁶

---

¹¹ Szabó Károly *A magyar vezérek kora. Árpádtól Szent Istvánig*. Pest 1869, 30, 31. 1. jz. (a továbbiakban Szabó 1869); Kuun, Géza *Relationum Hungarorum cum oriente gentibusque orientalis originis. Historia antiquissima*. I. Claudiopoli 1892, 122; Thury József *A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai*. Századok 30 (1896) 691.

¹² Ifj. Horváth János *Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján*. In: Székesfehérvár évszázadai. I. Az államalapítás kora. Szerk.: Kralovánszky Alán. Székesfehérvár 1967, 101; László, mivel Kuun és Thury műveit csak Horváth idézése alapján ismerte, mindkét szerzőt az ugri 'hun' értelmezés támogatói között említi (László 1978, 140). Ez azonban nyilvánvaló tévedés.

¹³ Beševliev, V. *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*. Amsterdam 1981, 173–182; Fine, John V. A. Jr. *The Early Medieval Balkans*. Ann Arbor 1989, 66–69. Ostrogorsky, Georg *A bizánci állam története*. Budapest 2003, 119–120. (a továbbiakban Ostrogorsky 2001)

¹⁴ Szádeczky-Kardoss Samu *Az avar történelem forrásai 557-től 806-ig*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Budapest 1998, 164–169. különös tekintettel 167.

¹⁵ „Ezek az ugrok pedig Heraklius császár idejében kezdének hirre kapni, a ki hadat viselt Chosroessel, a perzsák királyával.” *A magyar honfoglalás külföldi*. Szerk.: Pauler Gyula–Szilágyi Sándor. Budapest 1900, 367 (a továbbiakban MHK); „Ezek az ugrok pedig Iraklij császár idejében tűntek fel a ki Chozroj persi császár ellen hadakozott.” Hodinka Antal *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest 1916, 33; „Ezek a magyarok ugyanis Herakleiosz császár korában jelentek meg, aki megtámadta Hozdroj perzsa császárt.” MEH 126; Ugyanígy fordítja Golden: „...for it was these Ugrians who began to be present during the time of the Emperor Heraclius while he was at war with the Persian Emperor, Khusraw.”, PETER B. *Nomads in the Sedentary World: The Case of Pre-Chinggisid Rus' and Georgia*. In: *Nomads in the Sedentary World*. Ed.: Anatoly M. Khazanov—André Wink. Richmond 2001, 25.

¹⁶ Így értelmezte MHK 367 (latin fordítás); Szabó 1869, 31. 1. jz.

A kérdéssel foglalkozó magyar kutatók nagy részének figyelmét elkerülte, hogy már a szöveg kritikai kiadásának, illetve magyar fordításainak a jegyzetei között is megtalálható, hogy a vizsgált szövegrész Georgios Monachos (Georgios Hamartolos) görög nyelvű krónikájának¹⁷ szláv fordításából származik.¹⁸ Ezzel kapcsolatban Senga felhívta a figyelmet arra, hogy a görög szövegben a perzsák ellen harcoló etnikumot a forrás türknek nevezi. Feltételezése alapján, ha a szláv fordító tisztában volt azzal, hogy a bizánci forrásokban az ugrai és a türk népnév a 10–12. században azonos etnikumra vonatkoznak, akkor a görög előkép türk népvénének ugrai-val való visszaadását teljesen természetesnek vehetjük. A fordító csak annyiban tévedett, hogy a türk népvénét a bizánci források a magyarok előtt más népekre is használták.¹⁹ Kissé meglepő, hogy Senga ezen megállapítása után nem foglalt állást a híradás történelmi interpretációjának a kérdésében.

A PVL tudósításának²⁰ az alapját Georgios Monachos munkájának egy 10–11. századi szláv fordítása adta. Ebben a szerző beszámol arról, hogy miután Hozdroj perzsa császár egy hadvezérét ismét a bizánciak ellen küldte, Hérakleios császár ellentámadást indított, amelynek során ugrokat is segítségül hívott.²¹ A szláv forrás görög előképe pedig szintúgy ismert. Georgios Monachos szövegében ugyanazokat az információkat találjuk, mint az előző forrásban, csak a segítségül hívott nép neve nála nem ugrai, hanem türk.²² A bizánci szerző, aki a maga munkáját a 9. században készítette el, a 7. század történéseiről csak korábbi írott forrásokból értesülhetett.

---

¹⁷ A forrásra lásd: Moravcsik Gyula *A magyar történet bizánci forrásai*. Budapest 1934, 106–107 (a továbbiakban Moravcsik 1934); Karayannopoulos, Johannes-Weiss, Günter *Quellenkunde zur Geschichte von Byzanz (324–1453)*. Zweiter Halbband, Vierter Hauptteil Wiesbaden 1982, 342–343.

¹⁸ МНК 367. 3. jz., 369. 2. jz.; *Повесть временных лет*. II. Примечания статьи и комментарии Д. Ш. Лихачева Под редакцией В. П. Адриановой-Перетц Москва–Ленинград 1950, 224 (a továbbiakban ПВЛ); НКІФ 172. 522. jz.; A forrásra lásd: Király Péter *A magyarok említése a 811. évi események óbolgár leírásában*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 148. Budapest 1977, 41–44.

¹⁹ Senga Toru *Some Problems of Magyar–East Slavic Relations in the Ninth Century*. *Uralica* 2 (1974) 52–53.

²⁰ „си бо Оугри почаша быти пр-Ираклий цари иже находиша Хоздрою царя Перьскаго...” ПСРЛ 11.

²¹ „пагы Хоздрои нечестивый посла етера князя на Грекы ... Царь же Ираклии... на Персы исполчися, еще же призвавъ Оугры на помощь.” A szöveg mérvadó kiadása В. М. Истринь, Хроника Георгия Амартола въ древнемъ славянорусскомъ переводѣ. I. Петроградъ 1920 (reprint 1972), 434. vö. ПВЛ 224.

²² „Ἐἶτα πάλιν Χοσρόης ὁ δυσσεβῆς ἀποστειλας ἕτερον ἄρχοντα κατὰ Ῥωμαίων ὀνόματι Σάρβαρον μετὰ πλειστής δυνάμεως... ὁ δέ γε βασιλεὺς Ἡράκλειος...κατὰ Περσῶν ἐστράτευσεν. καὶ ὁῦ προσκαλεσάμενος τὸν Τοῦρκον εἰς συμμαχίαν κατὰ πάροδον, ἐξ οὗ καὶ φύλαρχον καὶ πλῆθος Τοῦρκων ἄρας, ἐξώρμησε κατὰ Περσῶν ἐν δυνάμει βαρεῖα σφόδρα διὰ τοῦ Εὐξείνου πόντου.” Boor, A. C. *Georgii monachi chronicon*. II. Lipsiae 1904. 670.

Georgios Monachos ezen szövegrészletének a forrása²³ pedig nem más, mint Niképhoros Patriarcha Breviáriuma, amelyben részletesen szól a Hérakleios császárral szövetséget kötő, és a perzsákkal hadakozó türkökről.²⁴

Tekintve, hogy a PVL vizsgált passzusa végső soron Niképhoros Patriarcha közlésének egyszerű átvétele, már csak azt kell megállapítanunk, hogy az eredeti szöveg vajon mely eseményekre vonatkozik, illetve, hogy a görög előkép türk népvét a szláv másoló mi okból cserélte ki az ugrira.

Hérakleios bizánci császár a II. Husró uralma alatt lévő Perzsa Birodalommal való háborúja során 627 táján szövetségre lépett a T'ung yabgu vezette Nyugati-Türk Kaganátussal. A nomád uralkodó a megegyezés értelmében kazár segédcsapatokat adott át a bizánci császárnak. Ezeket a csapatokat a források egy része kazár, más része türk néven szerepelteti. Niképhoros Patriarcha tehát amikor Hérakleios nomád segítőit türk néven említi, ez alatt a Nyugati-Türk Kaganátus katonai erejét értette, ezen belül pedig a segédcsapatként küldött kazárokat.²⁵

A második kérdésre a megoldást a görög források szláv fordításainak áttekintése megadhatja. A görög szövegek szláv fordításaiban a magyarokra alkalmazott türk népvét a translatorok előszeretettel cserélték fel a magyarságra alkalmazott szláv elnevezéssel, az ugrival.²⁶ Ezen elvet követve azonban előfordulhatott olyan eset is,

---

²³ Moravcsik, Gyula *Byzantinoturcica*. II. Zweite durchgearbeitete Auflage 1958, 321; Moravcsik 1934, 107.

²⁴ Nikephoros Patriarch of Constantinople *Short History*. Text, translation, and commentary: Cyril Mango. *Corpus Fontium Historiae Byzantine* 13. Washington 1990, 54–57.

²⁵ Czeglédy Károly Herakleios török szövetségesei. *Magyar Nyelv* 49 (1953) 319–323; Dunlop, D. M. *The History of the Jewish Khazars*. Princeton 1954, 28–33; Golden, Peter B. *Khazar Studies. An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars*. I. *Bibliotheca Orientalis Hungarica* 25/1. Budapest 1980, 51, 218–219; Bíró Margit *Georgian Sources on the Caucasian Campaign of Heracleios*. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungariae* 33 (1981) 127–132; Ghirshman, Roman *Az ókori Irán. Médek, perzsák, pártusok*. Budapest 1985, 278; Sinor, Denis *The establishment and dissolution of the Türk empire*. In: *The Cambridge History of Early Inner Asia*. Cambridge 1990, 308–309; Ostrogorsky 2001, 104–105.

²⁶ A *Georgius Monachus Continuatus* elbeszéli, hogy Bölcs Leó császár követeket küldött a türkökhöz (Τούρκοι; Sl. Vp̄grom, Ugr̄i), hogy felbérleje őket a bolgárok ellen. A türkök (Τούρκοι; Sl. Vp̄gre, Ugr̄i, Ugr̄y) benyomultak Bulgáriába, és nagy zsákmányt ejtettek. Ez után a türkök (Τούρκοι; Sl. Turci že iže i Vp̄gre, Ugr̄i) kérték a császártól, hogy váltsa ki tőlük a bolgár foglyaikat, amit az meg is tett. Simeon bolgár uralkodó a visszavonuló türkökre (Τούρκοι; Sl. Ugr̄y) nagy csapást mért. Később amikor a türkök (Τούρκοι; Sl. Ugr̄i) értesültek Simeon haláláról, azt tervezték, hogy megtámadják a bolgárokat. A türköknek (Τούρκοι; Sl. Ugr̄skaa) a bizánciak elleni hadjárata Thrákia feldúlásával járt. Később a türkök (Τούρκοι; Sl. Ugr̄i) ismét betörték a Bizánci Birodalomba (Moravcsik Gyula *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest 1988², 59–60, 63–65.

Ioannes Zonaras elmondja, hogy a türkök (Τούρκοι; Sl. Vp̄grom) amikor egyik fejedelmük, Bulcsú megkeresztelkedett egy időre abbahagyták a Bizánci Birodalom elleni támadásaikat. Később azonban Szvjatoszláv rusz vezér bolgárokkal, besenyőkkel és türkökkel (Τούρκοι; Sl. Vp̄gry) megerősített sereggel támadt a Bizánci Birodalomra (Moravcsik 1988, 100–101).

Ezen példák után szerfelett furcsának tűnik, hogy Király határozottan kijelentette, hogy „egy régebbi népnévnek újabkori népnévvel való felcserélésére a vizsgált anyag alapján tulajdonképpen nem is tudnék példát felhozni.” Király 1977, 38.

amikor a bizánci forrás türk népneve valójában nem a magyarságra vonatkozik, és így annak a szláv szövegben ugrival való visszaadása téves interpretáción nyugodott. Esetünkben erről van szó. Georgios Monachos szláv fordítója egyszerűen csak lefordította a bizánci előképében szereplő türk népnevet. Mivel pedig az ő korában a belső-ázsiai türkök már sok évszázada letűntek a történelem színpadáról, nem tudhatta, hogy a saját korának bizánci forrásaiban szereplő türkök nem azonosak a Hérakleios szövetségeseiként szereplő etnikummal. Ebből következően, amikor a görög szöveget átültette szláv nyelvre, a benne szereplő népnevet is lefordította, azaz megadta a bizánci forrás türk népnevének 10–11. század eleji jelentését: ugrai 'magyar'. A PVL írója már ezen szláv szövegből emelte át a "magyarokra". (ugri) vonatkozó szövegrészt. Ily módon a PVL ezen rövid passzusa nem a magyarság, hanem a belső-ázsiai türkök történelmének egy kései, görög előképre visszamenő emléke.

LÁSZLÓ BALOGH

The *Ugri* Allies of Heraclius

The *Povesty vremennih let* (The Russian Primary Chronicle, henceforth: PVL) written at the beginning of the 12th century is of utmost importance among the Slav sources relating to the history of the Hungarians. One of its undated entry says:

„Now while the Slavs dwelt along the Danube, as we have said, there came from among the Scythians, that is, from the Khazars, a people called Bulgars who settled on the Danube and oppressed the Slavs. Afterward came the White Ugrians, who inherited the Slavic country. *These Ugrians appeared under the Emperor Heraclius, warring on Chosroes, King of Persia.* The Avars, who attacked Heraclius the Emperor, nearly capturing him, also lived at this time.”

It has been a point of debate in the literature for a long time that who should be understood under the *Ugri* fighting against Chosroes (Husrō II). Does the source refer to Hungarians when using the term *Ugri* or some other ethnic group?

The text under debate is an adoption from the Slavic translation of a Byzantine source, the work of Georgius Monachus. The byzantine source in turn took this information from the Breviary of Patriarch Nikephorus. Nikephorus had referred to the Central-Asian Turks who had provided emperor Heraclius with military aid to fight the Persians. This reference relating to the Turks was taken over by Georgius Monachus. When the Greek text was translated into Slavic, the translator gave the meaning of this ethnic name as *Ugri*, since in the 10–11th centuries this was the equivalent of *Turk*. As the Central-Asian Turks had already disappeared from the scene of history by his time, the translator cannot have known that the Turks (Hungarians) appearing in the contemporary Byzantine sources are not identical with the ethnic group, which had been the ally of Heraclius. The scribe of PVL adopted the part relating to the 'Hungarians' (*Ugri*) from this Slavic translation. Consequently this short passage of PVL cannot be regarded as a source of the history of Hungarians, but it is a late relic of the Central-Asian Turks based on a Greek archetype.